

تحلیل تأثیر شرایط اقتصادی کشور بر عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا

محمد طالبی^۱، محمدعلی سهامانی اصل^۲، محمد اشرف نژاد^۳

چکیده: نظام اقتصاد نوپای اسلامی و به‌طور ویژه نظام بانکداری بدون ربا در ایران برای دستیابی به اهداف خود نیازمند بستر آماده و شرایط آرام است. شرایط خاص اقتصادی ایران (شرایط رکود تورمی) پس از انقلاب اسلامی که به بنیان‌های اقتصادی قبل از انقلاب برمی‌گشت، باعث شد تا نظام بانکداری بدون ربا با مشکل مواجه شود و مردم از شبه ربوی بودن عقود عملیاتی شده در سیستم بانکداری کشور نگران باشند. برای این امر دلایل مختلفی مطرح شده و پژوهشگران به بررسی آن‌ها پرداخته‌اند؛ عمده دلایلی که تاکنون بررسی شده به ماهیت، ساختار و نحوه اجرای قانون مرتبط بوده است. این در حالی است که به نظر می‌رسد شرایط اقتصادی رکودی - تورمی نیز عامل مهمی است که نظام بانکداری بدون ربا در ایران را در گذشته به کرات تهدید کرده و آن را از رسیدن به اهداف خود دور ساخته است. در این پژوهش با استفاده از نرم‌افزار SPSS نتایج توزیع پرسشنامه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که شرایط خاص اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی مانع مهمی برای به مقصود رسیدن نظام بانکداری بدون ربا بوده است. نرخ تورم بالا در جامعه که منجر به افزایش نرخ سود مشارکت و شبهه ربوی شدن آن می‌شود و همچنین شرایط خاص اقتصادی دیگر مثل نرخ بالای بیکاری، بنیه ضعیف فنی و مالی بنگاه‌های اقتصادی، حاکم بودن گرانش کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت، وجود رانتهای اقتصادی در حوزه‌های مختلف اقتصادی، ریسک اعتباری بالا و محدودیت ارزی اجرای صحیح عقود اسلامی را غیرممکن ساخته است.

واژه‌های کلیدی: بانکداری بدون ربا، اقتصاد رکودی-تورمی، نرخ سود بانکی، عقود مشارکتی.

طبقه‌بندی JEL: G21

۱. استادیار دانشکده مدیریت دانشگاه امام صادق علیه السلام و مدیرعامل بانک کشاورزی
۲. استادیار دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه شهید بهشتی و عضو هیئت مدیره بانک مسکن
۳. کارشناس ارشد رشته معارف اسلامی و مدیریت مالی از دانشگاه امام صادق (ع)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۱۲/۰۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۰/۰۵/۰۸

نویسنده مسئول مقاله: محمد طالبی

E-mail: ms_im1843@yahoo.com

مقدمه

قانون عملیات بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲ تصویب شد. به منظور ارزیابی موفقیت این نظام در تأمین اهداف اصلی (از جمله حذف ربا از عملیات بانکی) مطالعات مختلفی انجام شده که آن‌ها را می‌توان در چند بخش خلاصه کرد.

۱. مشکلات مربوط به متن قانون عملیات بانکی بدون ربا؛
  ۲. مشکلات ناشی از انتخاب الگوی نامناسب برای عملیاتی کردن قانون؛
  ۳. مشکلات ناشی از عدم تناسب ساختار و سازمان عملیاتی بانک‌ها با قانون؛
  ۴. مشکلات ناشی از آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی؛
  ۵. مشکلات ناشی از مقبولیت اندک قانون نزد کارگزاران نظام بانکی و همچنین کاستی‌هایی که در آموزش قانون به کارکنان و مشتریان وجود داشته است؛
- به اعتقاد محققان شرایط اقتصادی کشور به عنوان بستر اجرای نظام بانکداری بدون ربا در عدم موفقیت کامل آن تأثیر بیشتری داشته است. به عبارت دیگر اقتصاد رکودی تورمی عدم موفقیت نظام بانکداری را به دنبال داشته است.

چارچوب نظری و پیشینه‌ی پژوهش

نظام بانکداری بدون ربا

قانون بانکداری بدون ربا که در سال ۱۳۶۲ به تصویب شورای نگهبان رسید، ابتدا به صورت آزمایشی و برای مدت پنج سال به اجرا درآمد و قرار بود پس از این دوره، اقدامات لازم برای اصلاح آن انجام شود. اهدافی که در فصل اول قانون بانکداری بدون ربا گفته شده، به شرح زیر است:

۱. استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور؛
۲. فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دولت با ابزارهای پولی و اعتباری؛
۳. ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی، قرض‌الحسنه از طریق جذب، جلب وجوه آزاد، اندوخته‌ها، پس‌اندازها، سپرده‌ها، بسیج و تجهیز آن‌ها در جهت تأمین شرایط و امکانات کار و سرمایه‌گذاری به منظور اجرای بند «۲» و «۹» اصل چهل و سوم قانون اساسی؛

۴. حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداختها و تسهیل مبادلات بازرگانی؛
  ۵. تسهیل در امور پرداختها، دریافتها، مبادلات، معاملات و سایر خدماتی که به موجب قانون بر عهده بانک گذاشته می‌شود [۴]؛
- اما با بررسی عملکرد فعلی نظام بانکی در می‌یابیم که نظام بانکداری کنونی اهداف تدوین کنندگان را تأمین نکرده است:
۱. ماهیت عملکرد بانکها در پرداخت سود سپرده‌ها تفاوتی با بانکداری متعارف ندارد چرا که نوع تبلیغات و عملکرد بانکها به گونه‌ای بوده که به سپرده‌گذار القاء شده است سود ثابت و تضمین شده دریافت می‌کند. بانکها از همان ابتدا اطمینان دارند که همان سود علی‌الحساب اعلام شده را به طور ثابت پرداخت خواهند کرد.
  ۲. برنامه‌ریزی جهت تخصیص منابع توسط بانکها، صرفاً با هدف انجام اقدامات بانکی و اخذ سودهای ثابت بوده است در نتیجه عملکرد بانکها، به‌عنوان وکیل سپرده‌گذاران دارای شبهه شرعی می‌باشد.
  ۳. بانکها در تمام عقود، از دریافت کنندگان تسهیلات، سود ثابت دریافت می‌کنند و در صورت به وجود آمدن هرگونه مشکلی برای آنها، اصل پول به‌همراه سود آن و حتی جریمه دیرکرد آن را از ضامن می‌گیرند.
  ۴. قراردادهای بانکها و فاکتورهای ارائه شده به آنها صوری می‌باشد. نیت دریافت کنندگان تسهیلات فقط دریافت وام و پرداخت سود آن است و بر این باورند که سود ثابت بانکها را باید به طور کامل پرداخت کنند و عملیات بعد از دریافت تسهیلات، هیچ ارتباطی به بانکها ندارد [۱].

راه‌های بهره‌برداری از سپرده‌ها در نظام بانکداری بدون ربا

الف) عقود مشارکتی

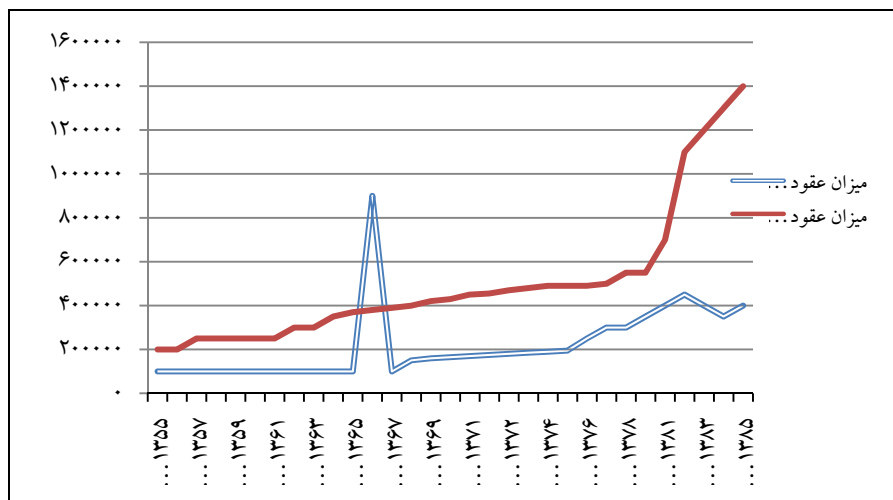
ماهیت عقود مشارکتی به‌گونه‌ای است که بر طبق آن، طرفین قرارداد در سود حاصل از فعالیتی که صورت می‌گیرد شریکند. البته بر طبق مقتضای اولیه برخی از این عقود، طرفین در زیان نیز به همان نسبت شریک هستند. وجه مشترک این عقود نداشتن بازدهی قطعی و مشخص و وجود ریسک در آنهاست. در این قراردادهای، هنگام پذیرش تقاضا از طرف بانک، میزان سوددهی قرارداد که بر اساس اصول اقتصادی تخمین زده می‌شود، با سود مورد انتظار از جانب بانک مقایسه شده و در صورت پذیرش و انعقاد قرارداد، نسبت‌های تقسیم سود تعیین می‌شوند. در این‌گونه تسهیلات تعیین سود قطعی، به طور مستقیم به عواملی نظیر وجود بازار برای محصول،

مدیریت شایسته و بسیاری عوامل دیگر بستگی دارد. در نتیجه میزان بازدهی پیش‌بینی شده ممکن است نوساناتی مثبت یا منفی داشته باشد. این عقود عبارتند از مشارکت (حقوقی و مدنی)، مضاربه، مزارعه و مساقات [۳].

ب) عقود معاوضه‌ای

در این دسته از عقود که بیشتر در ارتباط با نحوه بهره‌برداری و استفاده از سپرده‌ها به کار گرفته می‌شوند، بانک از جانب خود یا به وکالت از سپرده‌گذاران، با متقاضیان تسهیلات، قراردادی از نوع معاوضه‌ای منعقد می‌نماید. ویژگی عمده این قراردادها این است که دارای بازدهی ثابت و قابل پیش‌بینی و محاسبه بوده و درجات ریسک آن به مراتب پایین‌تر از عقود مشارکتی است. در این عقود، کالاها و خدمات مورد نیاز متقاضیان تسهیلات، از سوی بانک فراهم شده و با قیمت بیشتری به‌طور نقد یا نسبه یا اجاره در اختیار آن‌ها قرار داده می‌شود. ممکن است محصولات متقاضیان تسهیلات توسط بانک پیش خرید شده و پول مورد نیاز آن‌ها در اختیارشان گذاشته شود. این عقدها نیز عبارتند از بیع و اجاره [۱۳].

نمودار زیر نشان می‌دهد، همیشه سهم عقود معاوضه‌ای در بانکداری ایران بیشتر از عقود مشارکتی بوده است:

نمودار ۱. مقایسه سهم عقود مشارکتی و غیرمشارکتی در سال‌های مختلف

ج) عقود عام

برخی از عقود به گونه‌ای هستند که گستره استفاده از آن‌ها محدود به فعالیت خاصی نمی‌باشد. بلکه می‌توانند آثار عقود دیگر را پوشش دهند، بدون اینکه برخی از شرایط محدود کننده آن عقود را داشته باشند. این دسته عقود به طور مشخص عبارتند از جعاله و صلح [۱۱].

شرایط اقتصاد رکود - تورمی^۱

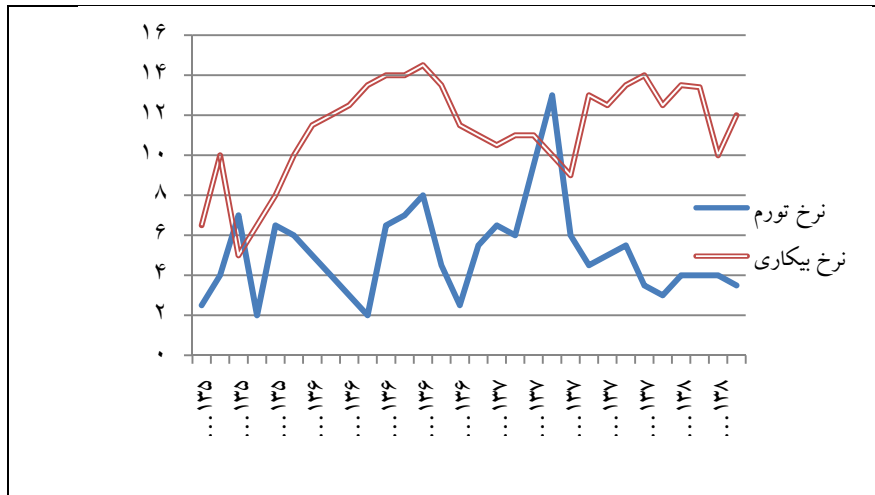
پدیده رکود تورمی بروز هم‌زمان دو معضل اقتصادی یعنی نرخ رشد تورم بالا و نرخ پایین رشد اقتصادی است که عوارض و پیامدهای بسیار نامطلوبی بر جامعه تحمیل می‌کند. ریشه‌های رکود تورمی در ویژگی‌های ساختاری هر اقتصاد، میزان کارآیی سیاست‌های پولی و مالی، ساختار بودجه‌ای دولت، میزان کشش‌پذیری سرمایه‌گذاری نسبت به نرخ بهره، چگونگی جانشینی جبری، الگوهای مصرف، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری و میزان نقش دولت در اقتصاد نهفته است [۶].

بررسی آمار اقتصادی طی ۳۰ سال اخیر نشان می‌دهد که [۶]:

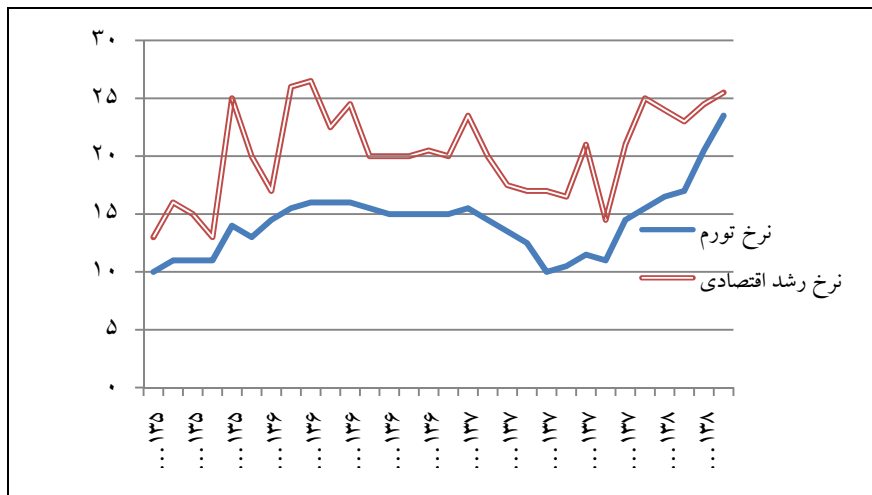
- طی سال ۱۳۵۵-۱۳۵۶، رشد تولید ناخالص داخلی با روند کاهنده از ۱۷/۶ درصد به ۲/۳- درصد رسیده است و طی همین سال نرخ تورم از ۱۵/۹ به ۲۵/۵ درصد افزایش یافته است. در این دوره شاهد رکود تورمی بوده‌ایم.
- در سال ۱۳۵۸-۱۳۵۹ نیز رشد تولید ناخالص داخلی از ۴/۲- به ۱۵/۱- درصد کاهش و تورم از ۱۲/۲ به ۲۳/۷ درصد افزایش داشته و بار دیگر رکود تورمی تجربه شده است.
- در سال ۱۳۶۴-۱۳۶۵ تغییرات رشد تولید از ۲ به ۹/۱- درصد کاهش و تورم از ۷ به ۲۳/۸ درصد افزایش داشته است.
- در سال ۱۳۶۶-۱۳۶۷ رشد تولید از ۱- به ۵/۵- کاهنده بوده و رشد تورم از ۲۷/۶ به ۲۹ درصد افزایش یافته است.
- در سال ۱۳۶۹-۱۳۷۱، رشد تولید ناخالص داخلی از ۱۴/۱ به ۴ درصد و تورم از ۸/۹ به ۲۴/۴ درصد رسیده است.
- در سال ۱۳۷۲-۱۳۷۳، رشد تولید با کاهش از ۱/۵ به ۰/۵ درصد و روند افزایشی تورم از ۲/۹ به ۳۵/۲ درصد بوده است.
- در سال ۱۳۷۷-۱۳۷۹ روند کاهشی رشد تولید از ۲/۹ به ۱/۶ درصد و روند افزایشی تورم از ۱۸/۱ به ۲۰/۱ درصد است.

1. stagflation

- در سال ۱۳۸۲-۱۳۸۴ روند کاهشی تولید تقریباً از ۸ به ۶ درصد و روند ثبات تورم تقریباً ۱۶ درصد بوده است.

نمودار ۲. مقایسه تغییرات نرخ تورم و بیکاری در سال‌های مختلف

نمودار ۳. مقایسه تغییرات نرخ تورم و نرخ رشد اقتصادی

از بررسی شکاف رکود تورمی مشخص است که اقتصاد ایران به دفعات شرایط رکود تورمی را تجربه کرده و به‌طور بالقوه آمادگی پذیرش پدیده رکود تورمی را دارد. در مواجهه با پدیده رکود تورمی اغلب اقتصاددانان خود را ملزم می‌دانند که ابتدا یا تورم را کاهش دهند یا بیکاری را تخفیف دهند و با این پیش فرض که این دو هدف با یکدیگر ناسازگارند، تصمیم‌گیری و حرکت می‌کنند. در حالی که عده‌ای دیگر از اقتصاددانان معتقدند که لزوماً چنین نیست و با ایجاد ترکیبی از راهکارها توانایی حل هر دو معضل به‌طور همزمان وجود دارد [۸].

تأثیر تغییرات نرخ سود بانکی بر سرمایه‌گذاری

یکی از مباحث مهم در علم اقتصاد، تأثیر نرخ بهره و سود بانکی بر تقاضای سرمایه‌گذاری است. اقتصاددانان کلاسیک و نئوکلاسیک معتقدند: سرمایه‌گذاری، تابع معکوس نرخ بهره است. هرچه نرخ بهره کاهش یابد، درحقیقت هزینه سرمایه‌گذاری کمتر می‌شود و در نتیجه سرمایه‌گذاری افزایش خواهد یافت [۲]. در مقابل، کینز معتقد است که سرمایه‌گذاری صرفاً تابع نرخ بهره نیست؛ زیرا اگر سرمایه‌گذاران پیش‌بینی کنند که سود فراوانی به‌دست خواهند آورد، ممکن است حتی با نرخ بهره بالا نیز به اخذ وام و سرمایه‌گذاری اقدام کنند، چنان‌که اگر پیش‌بینی سود نداشته باشند، حتی در نرخ بهره‌های خیلی پایین هم به سرمایه‌گذاری اقدام نمی‌کنند. وی به‌همین دلیل، سرمایه‌گذاری را به پیش‌بینی‌های سودآوری مربوط می‌داند [۱۳]؛ در نتیجه در وضعیت رونق، سرمایه‌گذار، توان انتقال تغییرات نرخ بهره و سود بانکی به قیمت محصول را دارد. افزایش نرخ بهره باعث کاهش سود و کاهش سرمایه‌گذاری می‌شود. افزون بر این باید سهم سود بانکی از مجموع هزینه تولید کالاها و خدمات را نیز بدست آورد و به این اساس مطالعه کرد که هر واحد کاهش یا افزایش در نرخ سود بانکی چه تأثیری روی قیمت تمام شده محصولات می‌گذارد [۱۲].

تأثیر تغییرات نرخ سود بانکی بر تورم

در مطالعات دقیق نظری در تبیین رابطه تغییرات نرخ بهره و سود بانکی با تورم، بین تورم ناشی از تقاضا و تورم ناشی از افزایش هزینه فرق می‌گذارند. در وضعیت تورم ناشی از تقاضا، هر نوع کاهش نرخ بهره بانکی باعث افزایش عرضه پول و افزایش تقاضای کل در جامعه شده، سطح عمومی قیمت‌ها را بالاتر خواهد برد. به این مناسبت در چنین وضعی سیاست‌گذاران بانک مرکزی با اعمال سیاست‌های انقباضی و افزایش نرخ بهره زمینه‌های کاهش عرضه پول و کاهش نرخ تورم را فراهم می‌آورند [۱۰] اما اگر منشأ تورم، هزینه تولید باشد که خود علل گوناگونی می‌تواند

داشته باشد مانند شرایط اشتغال ناقص به جهت انحصاری یا شبه انحصاری بودن بنگاه‌های تولیدی یا سهم بالای سرمایه در هزینه تولید بنگاه‌ها، در این صورت، مسئله متفاوت از وضعیت تورم تقاضا خواهد بود؛ به‌ویژه اگر تورم، از سهم بالای سرمایه در هزینه تولید ناشی باشد. روشن است که در چنین وضعی هر افزایش در نرخ بهره، هزینه استفاده از تسهیلات بانکی را برای بنگاه‌ها و قیمت تمام‌شده محصول را افزایش می‌دهد و در نقطه مقابل، هر نوع سیاست انبساط پولی باعث کاهش نرخ بهره و هزینه تولید و قیمت تمام‌شده محصول و سرانجام سبب کاهش نرخ تورم خواهد بود؛ به‌همین سبب، اقتصاددانان سفارش می‌کنند پیش از تصمیم به سیاست پولی برای مبارزه با تورم، باید نوع تورم را تشخیص داد [۱۲]. برخی از صاحب‌نظران اقتصادی معتقدند که به‌کارگیری نرخ سود بانکی (چه کاهش و چه افزایش) به‌عنوان ابزار موثر سیاست پولی در شرایط اقتصادی رکود تورمی عقیم می‌شود و نمی‌تواند اثر کند حتی تأثیر منفی نیز می‌گذارد.

پیشینه‌ی پژوهش

تحقیقات انجام شده در جهت دلایل عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا یا در جهت تأثیر فعالیت‌های نظام بانکی در رونق و رکود اقتصادی کشور بوده یا اینکه به ماهیت، ساختار و نحوه اجرای قانون نظام بانکداری بدون ربا مرتبط بوده است نه به مشکلات ناشی از شرایط خاص اقتصاد ایران؛ و تاکنون پژوهشی در این زمینه که میزان تأثیر شرایط اقتصادی ایران را در عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا تحلیل و بررسی کند انجام نشده است.

سؤال پژوهش

این پژوهش به دنبال پاسخ به سوال زیر است:
 آیا شرایط خاص اقتصادی کشور (رکودی-تورمی) بر عملکرد نظام بانکداری بدون ربا تأثیر دارد؟

متغیرهای پژوهش

برای پاسخ به سؤال فوق، متغیرهای تحقیق به شرح زیر اندازه‌گیری می‌شوند:

الف. شاخص‌های عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا در ایران

تحقق شاخص‌های زیر به عنوان علائم عدم موفقیت نظام بانکداری نظام بانکداری بدون ربا مطرح و به منظور تایید نهایی آن‌ها در معرض نظر سنجی خبرگان قرار داده شده است.

۱. افزایش هزینه‌های مالی بنگاه‌های اقتصادی: افزایش نرخ سود بانکی، هزینه‌های مالی بنگاه‌های اقتصادی را که برای فعالیت‌های اقتصادی خود، متقاضی منابع مالی از بانک‌ها هستند، افزایش می‌دهد. به علاوه افزایش نرخ سود بانکی در شرایط اقتصادی رکودی - تورمی، بنگاه‌های اقتصادی را به علت سودآور نبودن طرح‌های سرمایه‌گذاری، در خطر ورشکستگی قرار خواهد داد.

۲. بالا بودن نرخ سود بانکی نسبت به نرخ بازده سرمایه‌گذاری: وقتی نرخ سود بانکی بالاتر از نرخ بازدهی سرمایه‌گذاری باشد، بنگاه‌های اقتصادی بیشتر از سودی که کسب کرده‌اند به بانک‌ها سود پرداخت می‌کنند که این عمل توجیه اقتصادی و عقلایی نخواهد داشت.

۳. غالب شدن عقود غیرمشارکتی دارای سود ثابت نسبت به عقود مشارکتی: اساس نظام بانکداری اسلامی بر پایه عقود مشارکتی است. در عقود مشارکتی اگر بنگاه اقتصادی در قراردادی که با بانک منعقد کرده است، سود کند، به نسبت سرمایه سود به بانک پرداخت می‌کند ولی اگر زیان کند، بانک باید به نسبت سرمایه‌ای که در این قرارداد مشارکت داشته است زیان طرف قرارداد خود را جبران کند. در حالی که در نظام بانکی امروز چنین نیست و بانک‌ها فقط با طرف قرارداد خود درصدی سود شرط می‌کنند که باید آن سود شرط شده در قرارداد را حتماً پرداخت نماید؛ اسم قرارداد مشارکتی است ولی همانند عقود مبادله‌ای درصد سود پرداختی به بانک از قبل تعیین شده است که چنین شرطی با روح قراردادهای مشارکتی سازگار نبوده و در عرف جامعه شبهه ربا ایجاد می‌کند.

۴. لاوصول ماندن مطالبات به دلیل ناکارآمدی نظام بانکی: در نظام بانکداری اسلامی اگر بانک‌ها براساس توجیه‌پذیری اقتصادی و نظارت دقیق اقدام به ارایه تسهیلات بانکی کنند، مطالبات سوخت شده بانک‌ها به حداقل خواهد رسید. در شرایط فعلی وجود رانت‌های اقتصادی، عدم تناسب بین نرخ سود بانکی با نرخ تورم، بی‌ثباتی اقتصاد، گرایش بانک‌ها به عقود مبادله‌ای و کافی نبودن نظارت بر اعطای تسهیلات، وجود تسهیلات تکلیفی غیرضروری، فقدان سیستم‌های رتبه‌بندی و... باعث می‌شود، تسهیلات گیرندگان ایفای تعهدات خود را به تعویق بیندازند یا اصلاً پرداخت نکنند.

۵. افزایش جریمه‌های تأخیر در تأدیه دین: یکی از موضوع‌های قابل بحث در اکثر تسهیلات، زمانی است که پرداخت آن با تأخیر مواجه می‌شود، علاوه بر جریمه دیرکرد که نرخ معادل

۶ درصد در سال دارد، حداقل سود مورد انتظار نیز به آن اضافه می‌شود. این مسئله از نظر بسیاری از علماء ربا است [۱۱].

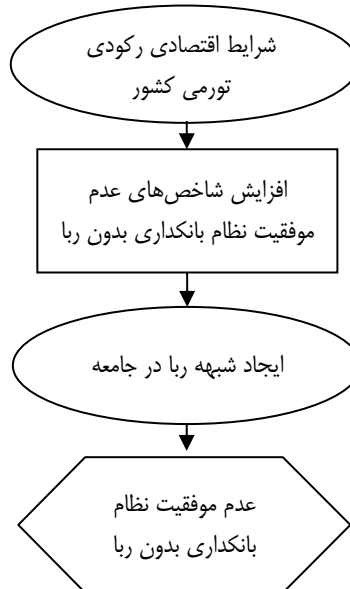
ب. معرفی شاخص‌های شرایط اقتصادی رکودی - تورمی در ایران

۱. افزایش نرخ تورم به همراه افزایش نرخ بیکاری: از مشخصه‌های شرایط اقتصادی رکودی - تورمی این است که نرخ تورم در حالی حالت صعودی به خود می‌گیرد که به‌طور همزمان نرخ بیکاری هم افزایش می‌یابد.
۲. کاهش رشد اقتصادی به همراه افزایش تورم: وقتی کشور در حالت رکود اقتصادی به‌سر می‌برد، انتظار می‌رود به علت شرایط اقتصاد رکودی، تورم کاهش پیدا کند ولی برخلاف انتظار، در شرایط رکودی - تورمی، نرخ تورم به‌طور همزمان افزایش پیدا می‌کند [۶].
۳. گرایش کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت: در شرایط اقتصادی رکودی - تورمی به دلیل اینکه در کشور رکود اقتصادی حاکم است، سرمایه‌گذاران امید به سرمایه‌گذاری‌های بلندمدتی که سودآوری رضایت‌بخشی به رایشان داشته باشد را از دست می‌دهند و در نتیجه گرایش سرمایه‌گذاران به سرمایه‌گذاری بلندمدت کمتر می‌شود [۶].
۴. کسری بودجه دولت: در شرایط اقتصادی رکودی تورمی دولت تمام سعی و تلاش خود را برای خروج از این وضعیت به کار می‌گیرد تا با ثابت نگهداشتن یکی از دو عامل (تورم و بیکاری)، دیگری را کاهش دهد. دولت برای کاهش بیکاری ناچار است منابع مالی به اقتصاد تزریق کند تا برای مردم اشتغال ایجاد کند و این عمل باعث می‌شود که دولت با کسری بودجه مواجه شود [۹].
۵. ریسک اعتباری بالا: در شرایط اقتصادی رکودی تورمی به دلیل شرایط اقتصادی رکودی همراه با تورم بالا، سرمایه‌گذاری‌ها سودآور نیست و بانک‌ها و مؤسسه‌های مالی و اعتباری با هدف کاهش ریسک سرمایه‌گذاری و وصول نشدن اصل و فرع تسهیلات اعطایی، خیلی سخت برای سرمایه‌گذاران داوطلب تسهیلات تخصیص می‌دهند.
۶. محدودیت ارزی: در شرایط اقتصادی رکودی تورمی تعادل بین صادرات و واردت در کشور به هم می‌خورد و دولت به دلیل افزایش تورم نمی‌تواند کالاهای صادراتی خود را با هزینه تمام شده واقعی به کشورهای دیگر صادر کند و مجبور است با کاهش قیمت و با سود کم یا ضرر، کالاهای خود را صادر کند؛ در مقابل برای واردات کالاهای ضروری خود به دلیل کاهش منابع مالی صادراتی با مشکل مواجه می‌شود و مجبور است با تقبل هزینه‌های بیشتر از مورد نیاز خود را از بازار تهیه کند.

فرآیند پژوهش

به منظور ارزیابی تأثیر شرایط اقتصادی خاص کشور بر عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا مراحل زیر انجام شد:

۱. شاخص‌های مربوط به عدم موفقیت نظام بانکی معرفی و پس از اخذ نظرات خبرگان شاخص‌های نهایی انتخاب شدند.
۲. شاخص‌های مربوط به شرایط خاص اقتصادی معرفی و پس از اخذ نظرات خبرگان شاخص‌های نهایی انتخاب شدند.
۳. رابطه شاخص‌های مذکور با بهره‌گیری از نظر خبرگان مورد بررسی و آزمون قرار گرفت.

نمودار ۳. مدل مفهومی پژوهش

جامعه‌ی و نمونه آماری

جامعه آماری صاحب‌نظرانی هستند که در حوزه نظام بانکداری بدون ربا در سطوح مدیریتی کشور تجربه کاری داشته و در مسائل تئوریک اقتصادی و مالی نیز خیره هستند. اعضای هیئت مدیره بانک‌ها، مدیران ارشد ادارات بانک مرکزی و اقتصاددانانی که در زمینه بانکداری اسلامی فعالیت داشته و تجربه کاری دارند، این جامعه را تشکیل می‌دهند که حدود ۶۰۰ نفر برآورده شده‌اند. با

توجه به فرمول محاسبه تعداد نمونه برای جامعه‌ای که توزیع آن به سمت نرمال میل می‌کند، تعداد نمونه تحقیق ۵۰ نفر در نظر گرفته شده است.

آزمون روایی و پایایی پرسشنامه

برای اندازه‌گیری پایایی از روش آماری آلفای کرونباخ استفاده شده که آلفای کرونباخ محاسبه شده ۰/۹۲ می‌باشد. این عدد نشان می‌دهد، پرسشنامه این پژوهش از پایایی خوبی برخوردار است. برای اندازه‌گیری روایی، پرسشنامه تحقیق بین تعدادی از صاحب‌نظران توزیع و مورد تایید قرار گرفته است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

این پژوهش به دنبال تحلیل و بررسی دو سوال می‌باشد:

اول اینکه آیا گرایش نظام بانکداری اسلامی به سمت عقود غیرمشارکتی (غالب شدن عقود مبادله‌ای نسبت به عقود مشارکتی) دال بر غیر اسلامی بودن عملیات بانکداری بدون ربا می‌باشد؟

دوم اینکه شرایط اقتصادی رکودی-تورمی تا چه اندازه باعث ایجاد مشکلات اجرایی برای عقود مشارکتی در نظام بانکداری اسلامی می‌شود؟

استخراج متغیرهای اقتصادی رکودی-تورمی و نیز شاخص‌های عدم موفقیت نظام بانکداری اسلامی و چگونگی و میزان ارتباط متغیرهای کلان اقتصادی در شرایط اقتصادی رکودی-تورمی با شاخص‌های عدم موفقیت نظام بانکداری اسلامی، موضوع بحث این تحقیق می‌باشد. منظور از شاخص‌های عدم موفقیت نظام بانکداری اسلامی شاخص‌هایی است که افزایش در آن شاخص‌ها باعث ایجاد شبهه ربا در جامعه می‌شود.

بر این مبنا اطلاعات حاصل از پرسشنامه‌ها مشتمل بر سه بخش است:

الف) ارزیابی صحت شاخص‌های عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا

با توجه به خروجی نرم‌افزار spss، در دامنه اطمینان ۹۵٪ صاحب‌نظران معتقدند «بالا بودن نرخ سود بانکی نسبت به نرخ بازدهی سرمایه‌گذاری»، «غالب شدن عقود غیرمشارکتی دارای سود ثابت نسبت به عقود مشارکتی»، «لاوصول ماندن مطالبات به دلیل ناکارآمدی نظام بانکی» و «افزایش میزان جرائم تأخیر در تأدیه دین» می‌توانند به‌عنوان شاخص‌های عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا در ایران باشند.

Mean Difference	Sig. (2-tailed)	t	شاخص‌های عملکردی نظام بانکداری بدون ربا در ایران
-۱۳.۰۰۰۰۰	.۰۰۲	-۳.۳۱۲	افزایش هزینه‌های مالی بنگاه‌های اقتصادی
-۳.۳۰۰۰۰	.۴۰۰	-۰.۸۴۹	بالا تر بودن نرخ سود بانکی نسبت به نرخ بازده سرمایه‌گذاری
۱۳.۹۰۰۰۰	.۰۰۵	۲.۹۴۵	غالب شدن عقود غیر مشارکتی دارای سود ثابت
-۴.۸۰۰۰۰	.۲۵۹	-۱.۱۴۱	لاوصول ماندن مطالبات به دلیل ناکارآمدی نظام بانکی
.۷۰۰۰۰	.۸۹۰	.۱۳۹	افزایش جریمه‌های تأخیر در تادیه دین

ب) ارزیابی شاخص‌های شرایط اقتصادی رکودی-تورمی

با توجه به خروجی نرم‌افزار SPSS، در دامنه اطمینان ۹۵ درصد صاحب‌نظران معتقدند «کاهش تولید و نرخ رشد اقتصادی»، «نرخ بالای تورم»، «نرخ بالای بیکاری»، «تمایل کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت»، «کسری بودجه دولت»، «افزایش ریسک اعتباری» و «محدودیت ارزی» می‌توانند به‌عنوان علائم شرایط اقتصادی رکودی-تورمی در کشور باشند.

Mean Difference	Sig. (2-tailed)	t	شاخص‌های شرایط اقتصادی رکودی تورمی
۲۳.۴۰۰۰۰	.۰۰۰	۱۵.۳۷۹	کاهش تولید و رشد اقتصادی
۲۲.۵۰۰۰۰	.۰۰۰	۱۱.۷۹۷	نرخ بالای تورم
۲۲.۴۰۰۰۰	.۰۰۰	۹.۳۸۳	نرخ بالای بیکاری
۸.۳۰۰۰۰	.۰۰۹	۲.۷۲۸	گرایش کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت
۱۳.۱۰۰۰۰	.۰۰۰	۴.۸۶۸	کسری بودجه دولت
۶.۵۰۰۰۰	.۰۴۲	۲.۰۸۷	افزایش ریسک اعتباری
۱.۶۰۰۰۰	.۶۶۳	.۴۳۹	محدودیت ارزی

ج) میزان تأثیرگذاری شاخص‌های شرایط اقتصاد رکودی-تورمی بر شاخص‌های عملکردی نظام بانکداری بدون ربا

۱. با توجه به خروجی نرم‌افزار SPSS، در دامنه اطمینان ۹۵ درصد صاحب‌نظران معتقد هستند اثر عواملی چون «کاهش تولید و نرخ رشد اقتصادی»، «نرخ بالای تورم»، «تمایل کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت»، «کسری بودجه دولت»، «افزایش ریسک اعتباری» و «محدودیت

ارزی» در «بالابودن نرخ سود بانکی نسبت به نرخ بازدهی سرمایه گذاری» می تواند محسوس باشد.

Mean Difference	Sig. (2-tailed)	t	میزان موثر بودن متغیرها در بالابودن نرخ سود بانکی نسبت به نرخ بازدهی سرمایه گذاری
۲۶۰۰۰۰	.۴۰۱	.۸۴۷	کاهش تولید و رشد اقتصادی
۱۳۸۰۰۰۰	.۰۰۰	۴۶۲۳	نرخ بالای تورم
-۱۵۰۱۰۰۰۰	.۰۰۱	-۳۴۱۶	نرخ بالای بیکاری
-۵۰۰۰۰۰	.۹۰۴	-۰۱۲۱	گرایش کمتر به سرمایه گذاری بلندمدت
.۰۰۰۰۰۰	۱.۰۰۰	.۰۰۰	کسری بودجه دولت
۸۰۲۰۰۰۰	.۰۰۲	۳۲۳۰	افزایش ریسک اعتباری
-۱۰۳۰۰۰۰۰	.۶۷۰	-۰۴۲۹	محدودیت ارزی

۲. با توجه به خروجی نرم افزار spss، در دامنه اطمینان ۹۵٪ صاحب نظران معتقدند اثر عواملی چون «کاهش تولید و نرخ رشد اقتصادی»، «نرخ بالای تورم»، «تمایل کمتر به سرمایه گذاری بلندمدت» و «افزایش ریسک اعتباری» در «غالب شدن عقود غیرمشارکتی دارای سود ثابت» می تواند محسوس باشد.

Mean Difference	Sig. (2-tailed)	t	میزان موثر بودن متغیرها در غالب شدن عقود غیرمشارکتی نسبت به عقود مشارکتی
-۶۵۰۰۰۰۰	.۱۲۴	-۱۵۶۶	کاهش تولید و رشد اقتصادی
-۸۰۰۰۰۰	.۸۳۲	-۰۲۱۳	نرخ بالای تورم
-۱۲۶۰۰۰۰۰	.۰۰۱	-۳۳۷۲	نرخ بالای بیکاری
.۹۰۰۰۰۰	.۸۲۹	.۲۱۷	گرایش کمتر به سرمایه گذاری بلندمدت
-۱۵۵۰۰۰۰۰	.۰۰۰	-۴۴۵۵	کسری بودجه دولت
۷۰۷۰۰۰۰۰	.۰۲۱	۲۳۸۲	افزایش ریسک اعتباری
-۱۳۷۰۰۰۰۰۰	.۰۰۰	-۳۹۶۲	محدودیت ارزی

۳. با توجه به خروجی نرم افزار spss، در دامنه اطمینان ۹۵ درصد صاحب نظران معتقدند اثر عواملی چون «کاهش تولید و نرخ رشد اقتصادی»، «نرخ بالای تورم»، «نرخ بالای بیکاری»، «تمایل کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت»، «کسری بودجه دولت»، «افزایش ریسک اعتباری» و «محدودیت ارز» در «افزایش جریمه‌های تأخیر در تأدیه دین» می‌تواند محسوس باشد.

Mean Difference	Sig. (2-tailed)	t	میزان موثر بودن متغیرها در افزایش جرائم تأخیر در تأدیه دین
۱۱.۴۰۰۰۰	.۰۰۱	۳.۶۲۷	کاهش تولید و رشد اقتصادی
۱۵.۴۰۰۰۰	.۰۰۰	۴.۸۷۶	نرخ بالای تورم
-۱.۱۰۰۰۰	.۷۸۰	-۰.۲۸۱	نرخ بالای بیکاری
-۳.۲۰۰۰۰	.۳۵۹	-۰.۹۲۶	گرایش کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت
-۲.۵۰۰۰۰	.۴۷۴	-۰.۷۲۱	کسری بودجه دولت
۱۰.۷۰۰۰۰	.۰۰۰	۳.۷۸۳	افزایش ریسک اعتباری
-۶.۳۰۰۰۰	.۰۸۸	-۱.۷۳۹	محدودیت ارزی

۴. با توجه به خروجی نرم افزار spss، در دامنه اطمینان ۹۵ درصد صاحب نظران معتقدند اثر عواملی چون «کاهش تولید و نرخ رشد اقتصادی»، «نرخ بالای تورم»، «نرخ بالای بیکاری»، «تمایل کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت»، «کسری بودجه دولت» و «افزایش ریسک اعتباری» در «لاوصول ماندن مطالبات بانکی به دلیل ناکارآمدی نظام بانکی» می‌تواند محسوس باشد.

Mean Difference	Sig. (2-tailed)	t	میزان موثر بودن متغیرها در لاوصول ماندن مطالبات بانکی به دلیل ناکارآمدی نظام بانکی
۱۰.۹۰۰۰۰	.۰۰۷	۲.۸۰۹	کاهش تولید و رشد اقتصادی
۱۰.۳۰۰۰۰	.۰۰۴	۳.۰۵۷	نرخ بالای تورم
۱.۷۰۰۰۰	.۶۹۰	.۴۰۱	نرخ بالای بیکاری
-۳.۲۰۰۰۰	.۳۰۵	-۱.۰۳۶	گرایش کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت
۲.۳۰۰۰۰	.۴۷۹	.۷۱۴	کسری بودجه دولت
۱۳.۶۰۰۰۰	.۰۰۰	۴.۹۵۶	افزایش ریسک اعتباری
-۸.۶۰۰۰۰	.۰۳۴	-۲.۱۷۶	محدودیت ارزی

نتیجه گیری

صاحب‌بنظران معتقدند کاهش تولید و رشد اقتصادی، نرخ بالای تورم، تمایل کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت، کسری بودجه دولت، افزایش ریسک اعتباری و محدودیت ارزی از عوامل مؤثر در «بالا بودن نرخ سود بانکی نسبت به نرخ بازدهی سرمایه‌گذاری» و «افزایش میزان جرائم تأخیر در تأدیه دین» هستند؛ همچنین کاهش تولید و رشد اقتصادی، نرخ بالای تورم، تمایل کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت، افزایش ریسک اعتباری از عوامل مؤثر در «غالب شدن عقود غیرمشارکتی دارای سود ثابت بر عقود مشارکتی» و «لاوصول ماندن مطالبات بانکی» هستند؛ نرخ بالای بیکاری و کسری بودجه دولت از عوامل مؤثر در «لاوصول ماندن مطالبات بانکی» و «افزایش میزان جرائم تأخیر در تأدیه دین» نیز هستند. نرخ بالای تورم به همراه افزایش ریسک اعتباری باعث افزایش نرخ سود بانکی می‌شود و افزایش نرخ سود بانکی افزایش هزینه‌های مالی بنگاه‌های اقتصادی را به همراه دارد. افزایش هزینه‌های بنگاه‌های اقتصادی افزایش هزینه تولید و قیمت تمام شده کالاها را به همراه دارد و در شرایطی که اقتصاد در حال رکود باشد تولیدات در انبارها ذخیره می‌شود بدون اینکه کاهش قیمت داشته باشیم. در این حال فعالیت‌های اقتصادی تولیدی سودآور نبوده و نرخ بازدهی سرمایه‌گذاری کاهش می‌یابد و ریسک اعتباری بنگاه‌های اقتصادی افزایش می‌یابد؛ در نتیجه افزایش نرخ سود بانکی با کاهش نرخ بازدهی سرمایه‌گذاری سازگار نبوده و در جامعه شبهه را ایجاد می‌کند. تمایل کمتر به سرمایه‌گذاری بلندمدت به همراه افزایش ریسک اعتباری در بنگاه‌های اقتصادی باعث می‌شود که تسهیلات بانکی به سمت فعالیت‌های اقتصادی کوتاه‌مدت که به نوعی فعالیت‌های بازرگانی و نه تولیدی است، سوق پیدا کند که نتیجه آن کاهش رشد اقتصادی است. در شرایط اقتصادی رکودی تورمی زمانی که روحیه بازرگانی به جای تولید در کشور حاکم شود، بانک‌ها برای اطمینان از سودآوری خود به سمت عقود غیر مشارکتی (مبادله‌ای) دارای سود ثابت سوق پیدا می‌کنند و با استفاده از عملیات صوری خود را درگیر عقود مشارکتی نمی‌کنند. کاهش تولید و رشد اقتصادی به همراه افزایش ریسک اعتباری و نرخ بالای تورم بدین معنی است که قدرت اقتصادی کشور و مردم کاهش پیدا کرده و بنگاه‌های اقتصادی و مردم نیازمند منابع مالی هستند و این در شرایطی است که بانک‌ها به خاطر نرخ تورم بالا و ریسک اعتباری بالا، نرخ سود بانکی را افزایش داده و به سمت عقود غیر مشارکتی دارای سود ثابت سوق پیدا کرده‌اند. در عمل بانک‌ها درهای خود را به سوی فعالیت‌های اقتصادی تولیدی که به رشد اقتصادی کشور منجر می‌شود بسته‌اند و در چنین شرایطی اگر کسی یا بنگاه اقتصادی اقدام به سرمایه‌گذاری تولیدی کند به احتمال زیاد از عهده مطالبات بانکی

سنگین در شرایط بد اقتصادی برنخواهد آمد یا ممکن است به علت تأخیر در پرداخت‌ها جریمه شود که نتیجه آن افزایش مطالبات معوق بانک‌ها و همچنین میزان جرائم تأخیر در تأدیه دین است که نظام بانکداری اسلامی را از رسیدن به اهداف مقدسی که در حکومت اسلامی دارد، بازمی‌دارد. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت شرایط اقتصادی رکودی-تورمی به‌عنوان مانع مهمی برای به مقصود رسیدن نظام بانکداری بدون ربا، هم از نظر اهداف اسلامی و هم از نظر اهداف اقتصادی است.

این تحقیق نقطه آغازین پژوهش در مورد موضوعات ذیل می‌باشد:

۱. کمی کردن میزان تأثیر متغیرهایی که در این تحقیق تحلیل و بررسی شده است (با استفاده از آمار و ارقام ماهانه مراکز رسمی کشور)؛
۲. سهم شرایط اقتصادی ایران از نظر کمی در عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا،
۳. تحلیل و بررسی سیاست‌های اتخاذی دولت در شرایط اقتصادی رکودی-تورمی برای خروج از این شرایط و تأثیر آن بر عملکرد نظام بانکداری بدون ربا (از نظر کمی و کیفی)؛
۴. طراحی سیاست‌های بهینه برای اقتصاد ایران در شرایط اقتصادی رکودی-تورمی؛
۵. بررسی میزان دخالت دولت در اقتصاد کشور و تأثیر آن بر عدم موفقیت نظام بانکداری بدون ربا؛
۶. بررسی میزان دخالت بهینه دولت در اقتصاد کشور؛
۷. تحلیل و بررسی میزان موفقیت عقود مشارکت در نظام بانکداری بدون ربا و چرایی عدم موفقیت عقود مشارکت در نظام بانکداری بدون ربا؛
۸. تحلیل و بررسی میزان موفقیت عقود مشارکتی در نظام بانکداری بدون ربا در مقایسه با عقود غیرمشارکتی؛

منابع

۱. پرکان حسین (۱۳۸۶). بررسی عملکرد جاری بانک‌ها در اجرای قانون بانکداری اسلامی و بانکداری سرمایه‌داری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه امام صادق(ع)
۲. تفضلی فریدون (۱۳۷۵). تورم و تورم بسیار شدید و چند نمونه تاریخی. تهران: وزارت تعاون
۳. توتونچیان ایرج (۱۳۷۹). پول و بانکداری اسلامی و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری. تهران: انتشارات توانگران

۴. قانون بانکداری بدون ربا. مصوب ۱۳۶۲
۵. قنبری حسنعلی (۱۳۸۴). بررسی اثرات کوتاه‌مدت و بلندمدت کاهش نرخ سود بانکی بر اقتصاد کشور. تهران: موسسه عالی بانکداری ایران
۶. کرمی زینب (۱۳۸۶). تحلیل پدیده رکود تورمی و عوامل ایجاد آن در اقتصاد ایران. تهران: دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس
۷. ماجدی علی و گلریز، حسن (۱۳۷۹). پول و بانک از نظریه تا سیاست‌گذاری، تهران: موسسه عالی بانکداری ایران
۸. گلیهی فرد (۱۳۷۲). اقتصاد کلان. تهران: انتشارات ترمه
۹. طیب‌نیا علی (۱۳۷۴). تئوری‌های تورم با نگاهی به فرآیند تورم در ایران، تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران
۱۰. موسویان سیدعباس (۱۳۷۷). مقایسه‌ای تطبیقی میان بهره بانکی نظام سرمایه‌داری و بدون ربا، مجموعه مقالات هشتمین کنفرانس سیاست‌های پولی و ارزی. تهران: مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی
۱۱. موسویان سیدعباس (۱۳۸۱). تجزیه و تحلیل عملکرد بانکداری بدون ربا. مجموعه مقالات دومین همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی. تهران: پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس
۱۲. موسویان سیدعباس (۱۳۸۷). بررسی فقهی و اقتصادی تعیین نرخ سود بانکی. مجموعه مقالات نوزدهمین همایش بانکداری اسلامی. تهران: موسسه عالی بانکداری ایران
۱۳. موسویان سیدعباس (۱۳۸۹). ارزیابی قراردادهای و شیوه اعطای تسهیلات در بانکداری بدون ربا. مجله اقتصاد اسلامی. شماره ۱۹.